

POLİTİK FORMASYON, SİVİL TOPLUM VE KADINLARIN SİYASAL KATILIMI, TUNUS ÖRNEĞİ

Sophie BESSIS*

Kadınların Siyasal Katılımının Kökenleri:

Kadınların, Mağrip'in siyasal alanına katılımı çok yeni bir tarihe dayanmıyor. Tunus'ta 1930'lu yılların ortalarından itibaren ilk kadın örgütlenmeleri ortaya çıktı. Cezayir'e, 1950'li yılların başından beri kadınlar örgütlendiler. Fas'ta, 1955 Bağımsızlık Kongresi'nde ilk defa bir kadın, Fas'lı kadınların durumu hakkında rapor okudu. Tüm bu gelişmelere rağmen krallıkta kadın kuruluşlarının oluştuğunu görmek için bağımsızlığı beklemek gerekti.

Siyasal projelerin kadın alanında yaptığı değişimin anahtarı olarak kabul edilen kadın kuruluşları, oluşumlarını sağlayan hareketlerin kontrolü altında bulunuyorlardı. Bu hareketler kadınlardan öncelikle sosyal önemlerinin farkına varmaları beklentisini taşıyordu. Ulusal bağımsızlık hareketlerine kadın gücünün katılması için zaman zaman çalıştılar ve aralarından birçok ulusçu militan kadın da çıktı. Mağrip'te, kadınların kamusal talepleri feminist olmayan kadın hareketleri tarafından temsil edilmiyordu.

Bu ülkelerdeki bağımsızlık savaşlarında kadınların yaşamsal önemdeki katılımlarını da hatırlamak gerekiyor. İçlerinden her biri, karşı tarafla yapılan savaşta kadın kahraman olmanın verdiği başarının meyvelerini topladı.

Bağımsızlıktan sonraki kaderlerini de biliyoruz: Cezayirli FLN onları evlerine gönderdi. Fas gelenekselciliği yumuşak reformlarla onları onayladı. Tunus'ta, Habib Burgiba, bağımsızlıktan üç ay sonra (13 Ağustos 1956) Personel Statüsü Kanunu'nu resmi olarak yayınlamış olsa da, iktidardaki partinin ve devletin karar organlarında kadınların yer alması mümkün olmuyordu.

---

* Tarihçi, gazeteci.

Kadınlar oy hakkına sahip olarak iktidardaki rejimler için çok önemli bir gücü temsil ettiler. Rejimler nüfusun yarısını oluşturan kadınların desteğini almanın önemini çabuk kavradılar: onlar için resmi kurumlar oluşturdular. Bu organizasyonlar uzun süre Mağrip'te kadının tek örgütlü sesi oldu. İktidarın otoriter yapısı altında gelecekte gerçekleştirilebilecek bir bağımsızlık düşüncesi taşımadan var olan kuruluşları doldurdular.

Böylece 1958'de Tunuslu Kadının Ulusal Birliği (UNFT) kurulmuş oldu. Önemli olanaklara sahip olan UNFT rejimin kadın politikasına önemli hizmetlerde bulundu. Modern bir görünüme sahip olan bu rejim aile planlamasını ülkenin en ücre köşelerine yayması için UNFT'yi destekledi. Ama diğer alanlarda çok fazla bir gelişme sağlanamadı. 1985 rakamlarına göre, kendi tahminlerinden yola çıkarak, 88.300 üye bütün ülkede 553 bölümde ortaya çıktı. UNFT Tunus'taki en önemli kadın örgütlenmesi olarak kaldı.

Bu örgüt zaman zaman önemli sosyal etkinliklerde bulundu; ama en önemli amacı kadınların kendileri için belirlenen çerçevenin içinde hareket etmelerini ve resmi direktiflere uygun olarak hiçbir özerkliğe sahip olmamalarını denetlemek olarak kaldı. Kadınların taleplerini belirli sınırların içinde tutmayı amaç edinen yaygın ideoloji tarafından söylemleri sürekli sınırlandı.

Kadınlar, Partiler ve Sendikalar:

* *Sendikacılık:* Tunus sendikacılığı cinslerin eşitliği konusunda kültürel bir devrim yapmadı. Kadınların sendikalaşma oranının en yüksek olduğu tekstil sektöründe (düzenli işçilerin %55'i sendikalı) tekstil endüstrisinin ulusal federasyonunda (UGTT, Tunuslu İşçi Birliği) seçilmiş tek bir kadın vardı. Eğitim sendikasının ulusal ve bölgesel bürolarında da sayıları şimdiye kadar bundan daha fazla olamadı. Profesyonel anlamda çok fazla yer aldıkları sektörlerde dahi, temsil edilmeleri marjinal bir durum: 1993'te ilkökul eğitiminde sendika sorumlularının %7,75'ini kadınlar oluşturuyor, ortaokulda %14,4, yüksekokulda %4,8, sağlıkta %12, tekstilde %43, bankalarda %6. Hiçbir kadın UGTT'nin İdari Bürosu'nda ve de Yönetim Komisyonu'nda yer almıyordu.

Buradan da anlaşıldığı gibi sendikalar, kadınların haklarını korumayı ve iş hayatında kadınların şikâyetçi olduğu ayrımcılığı protesto etmeyi temel uğraş olarak görmüyorlar.

* *İktidarda ve seçilenler arasında:* Kadınların arasından birinin bakan seçildiğini görmek için 1983'ü beklemek gerekti. Ve ona da tabii ki kadın ve aileden sorumlu bakanlığı verdiler. Şu ana kadar hiçbir kadına verilmeyen en önemli görev sağlık bakanlığıydı. 1987'deki hükümet değişiminden sonra bu önemli bakanlık tekrar bir erkeğe devredildi. Bu tarihten itibaren birçok kadın devlet sekreteryasında görev almaya başladı ama hiçbir zaman çok işlevli bir

bakanlığın sorumluluğu kadınlara verilmedi. Kadının özel alandaki görevi kabul edilen işlerin bir uzantısı olan alanlarda yani, aile, kadın ya da sosyal işlerle ilgili alanlarda görev alabildiler.

Kadın konusu politik argüman olarak merkeze alındığında, islami söylemde tavrını net bir şekilde ortaya koymuş olan iktidar aynı zamanda 1992'den beri kadın varlığının bünyesinde gelişmesinin endişesini taşıdığı da gösterdi. Misyon taşıyan birçok kadın bakanlık kabinelerinde temsil edilmisti ve 13 Ağustos 1992'de Cumhurbaşkanlığı kendi tarihinin bilincinde olan ilk kadını atadı. Devletin önemli organlarında da kadınların temsil oranı kısmen arttı: Ekonomik ve Sosyal Konsey'de 113 üyeden 10'u kadın ve Yüksek Hukuk Konseyi'nde, İletişim Konseyi'nde, Çocuk, İnsan Hakları Eğitim konseylerinin her birinde 1-3 kadın temsilci bulunuyordu.

Bu politikanın kendi sınırları var: Kadınların parlamentodaki temsili hiçbir zaman %5.15'i geçmedi. Lokal seçimler kadınlara biraz daha yer sağladı. 60'lı yılların başında belediyelerde %2'nin altında bir oranla temsil edilirken, 1994 seçimlerinde belediyelerde %2'nin altında bir oranla temsil edilirken, 1994 seçimlerinde kadınların temsili %16.5 oranına ulaştı. İlerleme kaydedilmişti fakat paradoksal olarak bir gerileme de vardı: 1985 seçimlerinden sonra belediye konseylerinde 4 kadın başkanlığa yükselmişti (kaymakamlıkla eşdeğer bir görev), 1990 seçimlerinden sonra bir tane bile kadın başkan olmadı. Bu olayda da kadınların iktidar odaklarında yer almalarına erkeklerin duyduğu isteksizliği görebiliriz.

Mağrip'li kız kardeşlerine göre Tunuslu kadınlar daha çok seçildiler. Fakat bu önemli olmadı çünkü devlet politik kararlara katılımlarını tamamen desteklemedi sadece ikinci sıraları doldurmalarına izin verdi.

* *Partiler:* Demokratik anayasal topluluk (RCD) iktidardayken kendi bünyesindeki kadın temsiliğini güçlendirmeye çalıştı. Bazılarının isimlendirdiği gibi Tunus'un "devlet feminizmi" bağımsızlıktan beri sürüyor. 1992 Ocak ayından beri, kadın temsilcilerin oranını %6'dan %20'ye yükseltmek için kadınlar lehine yürütülen kampanyalar sürüyor. Bu gönüllülüğün verdiği bazı sonuçlarla RCD'nin politik bürosuna sadece iki kadın katılabilir. Fakat iktidar partisi en azından 1 kadının bütün federasyonların ve bütün bölümlerin karar organları içinde yer almasını destekledi.

Muhalefet partileri bütün olarak bakıldığında daha kötü durumda. Ana muhalefet partisi Demokratik Sosyalist Hareketin (MDS), Ulusal Konsey'inin 1994'te 120 üyesinden sadece 2'si kadındı. Yeniden Doğuş Partisi (komünist parti) idari komitesinde ise tek bir kadın vardı. Politik Bürosu'nda iki kadın temsilci olduğuna göre Sosyalist Topluluğun daha iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz. Her oluşumun kendi kadın grubunu oluşturması kesinlikle ge-

rekliydi. Fakat bu önlem kadınların politikada marjinal kalmalarını engellemedi.

Tunus'ta ise kadınlar kamusal alanda varlıklarını yeterli bir şekilde gösteriyorlar. Bu onların statüleri için çok önemli bir siyasal koz; partiler onları tamamen görmezden gelemiyorlar. Tunus'un modernleşmesinin birtakım taleplerine cevap vermek zorunluluğunun bilincinde olan İslamcı parti Ennahdha, tolere edildiği ve politikanın parçası olduğu zamanlarda, diğer Arap Müslüman ülkelerindeki benzerlerine rağmen, İdari Bürosu'nda iki kadının katılmasını sağlamıştı.

Siyasetin Kadınlar Tarafından Benimsenişi:

70'li yılların başından itibaren, okullaşma oranı yüksek olan kadınların nesli olgun yaşa geldiler. Daha iyi eğitilmiş, sosyal önemlerinin gittikçe daha fazla farkında, ikinci rollerde daha az yer alan kişiler olarak, onlar için oluşturulmuş kuruluşlarda varlık göremediler.

Mağrip'li kadınların bilinçlenme süreci birçok etkenle hızlanmıştı. Tunus'ta, modern resmi söylemle, siyasal pratikler ve marjinal sosyal olaylar arasındaki fark birçok kadına özgürlüklerinin iktidar tarafından verilmesini bekleyemeyeceklerini gösterdi.

Bu dönemde İslami hareket köklerini güçlendirdi ve gözardı edilemeyecek bir güç kazandı. Bu üç ülkede, rejimler sosyal pratiklerin üstünden bir yeniden İslamlaşma yaşadılar, bu da kadınları çok kaygılandırdı. Yeni yeni oluşmaya başlayan kadın hareketleri mücadelelerini iki açıdan sürdürmeliydi: onların gelişmesine çok az katkıda bulunmuş iktidara karşı ve yavaş ama gerçek gelişimlerini frenlemek isteyen İslamcı harekete karşı.

İktidarlar tarafından karar organlarının dışında tutulan, toplum tarafından erkeklere ait alanlarda hoşgörülenin dışına çıkınması için baskı yapılan, İslami hareket tarafından bir tehdit olarak görülen, Mağrip'li kadınlar siyasal alanda var olabilmek için yeni yöntemler geliştirdiler, politikalarının farklı olması gerektiğini gördüler.

Feministler, kadınların baskı altına alınışını ve üstlerindeki otoriteye yönelik soruları kamusal alana taşıyarak siyasal alana cinsiyet rolleri ayrımı sorunsalını getirdiler. Özel alanı siyasallaştırarak, siyasal söylemin geleneksel kategorilerini zorladılar. "Patriyarka analizi -kadınların ezilmişliğini anlamada kilit kavram- kadınlık durumunun açıklamasının doğaya bağlı olmadığını, tarihsel kökenleri olduğunu göstermeye çalıştı..."¹

¹ in.L.Marzouki: *XX. yüzyılda Tunus'ta Kadın Hareketi*. Ed. Ceres, Tunus, 1993.

Cinsiyet rolleri ayrımı ve kökeninde yatan ideoloji olan patriyarka, kadınlar tarafından irdelenmeye başlandı. Kadınların işte ve evde ayrı olmak üzere ikili çalışmaları tartışıldı, önceden yeniden üretim olarak belirlenmiş olan asıl üretimin olduğu yer olarak kabul edildi. Kadın cinselliğine, kadınları yönelik farklı şiddetlere bağlı olan sorunlar, kadın hareketinin bir bölümünün feminist olduklarını ilan etmeleriyle ve kadınların ezilmişliklerinden gelen ortak bilinçlerinin siyasal bir bilinç oluşunu temel prensip olarak almalarıyla kamusal alanda ortaya kondu. Mağrip feminizmi kamusal alana, kendisinin farklı ifadeleriyle birlikte, ezilmenin ve baskının radikal kritiğini de taşıdı.

Bu ülkelerde feminist hareket aynı anda doğmadı ve farklı biçimlerde sürdü. Fakat hepsinde, kısıtlamalara karşı daha az güçlü olduğu bölgelerde bile "kadın sorununa" yeni bir bakış getirdi. En önemli sonuçlarından biri kadın kavramını özgürleştirmesiydi. 90'lı yıllarda Mağrip'in görüntüsünü şekillendiren geniş bir kadın hareketinin doğuşuna doğrudan olmasa da önemli etkide bulundu.

Kadın hareketi:

Feminist olduklarını belirten ilk gruplar Tunus'ta doğdu. İlk başlarda yasal olmayan gruplar, birçok değişimden sonra resmi statüsü olan kuruluşlara dönüştüler.

1978'de kurulan Kadınlar Durumu Çalışmaları Kulübü hareketin kökeninde yer alıyordu ve "Tahar Haddad Kulübü", ismi altında daha yaygın tanınma olanağı bulmuştu. Öğrenciler tarafından kurulan Kulüp, gerçek beklentilere cevap veriyordu. Kısa sürede yeni seçkin ve entelektüel kadınların (öğretmen, gazeteci, avukat) katılımı sağlandı. Tunuslu kadınların karşılaştığı özel problemleri ifadelendirmek, somut eylemler gerçekleştirmek, mümkün olduğunca çok insanın bu konuya duyarlılığını arttırmak Kulübün kuruluşundan itibaren belirlediği amaçlardı. En başarılı olduğu dönemlerde Kulübün toplantılarına yüzü aşkın kadın katılıyordu, ama 1985 yılından kapanışına kadar katılım gittikçe azaldı. Katılımcılarının kısa sürede azalmasına karşı Kulübün etkisi büyüktü. Kısa olmasına rağmen Tahar Haddad Kulübü'nün deneyimi Tunus feminizmine damgasını vurdu ve militanları, feminist hareketi kökleştirmeye çalışan birçok dış olayın tabanında yerlerini aldılar.

Bu deneyimin heyecanıyla, 50 kadından oluşan bir grup 1985'de *Nissa* kadın dergisini kurdu ve böylece hareket kısa tarihinde ilk defa militanlarından daha geniş bir kitleye seslenme şansı buldu. Medyanın oluşturduğu kadın imajının ve egemen cinsiyetçi söylemin dışında bir kadın kimliği oluşturmak istiyordu *Nissa*. Kısıtlanmış oldukları kadınlık durumunun derinde yatan sebepleri üzerine düşünüldüğü kadın sözünün yaratıcılığının toplandığı, durumlarıyla ilgili her sorunun tartışıldığı, kadınların haklarıyla ilgili olarak bilgi-

lendirildiği bir toplanma yeri olmak istiyordu. Bu geniş programı var olduğu iki sene boyunca yayımladığı 7 sayıda ele almaya çalıştı. 8 Mart 1987'den sonra bir daha yayımlanmadı.

Bu deneyimler Tunuslu feministlerin politik alanda istedikleri biçimde var olmalarını sağladı. 1987'den itibaren iktidar değişimindeki kısmi özgürleşme dolayısıyla daha az resmi olmayan gruplar olarak toplanmaya başladılar.

İlk resmi örgütlenme (AFTURD) Araştırma ve Gelişme İçin Tunuslu Kadınlar Grubu'ydu. Aslında Araştırma ve Gelişme İçin Afrikalı Kadınlar Grubu'nun (AFARD) basit bir koluydu. Yüze yakın üyesi olan bu ilk kurum 1989 yılında resmen tanındı. kadınlık durumu hakkında özel araştırmalar yapmaya hevesli üniversiteli kadınlara kapılarını açtı.

10 yıllık bir geçmişe sahip olan feminist geleneğin mirasçısı, Tunuslu Demokrat Kadınlar Grubu (ATFD) da 1989'da resmen tanındı. 80'li yılların başından itibaren önemli politik olaylar nedeniyle militanlar toplanmaya başladı ve "*demokrat kadınlar*" adı altında resmi olmayan bir grup olarak tanındılar. ATFD amaç olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1979 Kopenhag Konvansiyonu'nu referans göstererek kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığa karşı mücadele etmeyi benimsemişti. Kadınların dayanışma içinde, objesi olmaya devam ettikleri ayrımcılığa karşı mücadele ettikleri dayanışma içinde, objesi olmaya devam ettikleri ayrımcılığa karşı mücadele ettikleri bir yerin olmasını isteyen ATFD'nin birkaç yüz üyesi vardı. Modernlik söyleminin taşıyıcısı olarak, devletin sekülerleşmesi, politik ve dini alanın ayrılmasının yanında açıkça saflarını aldılar ve etkilerinin az olmasına rağmen, kadınlık durumuyla ilgili sorunları irdeleyen entelektüel çevrelerde gözardı edilemeyecek etkinlik kazındılar.

Tunus feminizmi kadınlık durumuna karşı çıkışı talepleri karşısında birbirinden farklı olmayan siyasal formasyonların varlığını, mücadelelerin kadınlarca üstlenilmesi gerekliliğini ve kadınlık olayını siyasal alana getirme isteğinden doğdu. 15 yıldır aksamayan ve ideolojik devamlılığı olan feminist hareketin, az sayıdaki üyesinden beklenmeyecek ölçüde önemli bir etkisi oldu. Siyasal formasyonlar kadının statüsü için pozisyon almayı güçlükle engelleyebiliyorlardı ve kadınlık durumu sorunsal muhafazakârlar ve modernistler arasında en önemli çatışma noktalarından birini oluşturuyordu.

Bu hareket en sonunda kamusal hayatta kadın varlığına gittikçe daha fazla yer açılmasını sağladı ve sadece kendini ifade etmek isteyen, feminist söylemin güçlü bir ekosu olmayan kadın enerjisinin özgürleşmesini gerçekleştirdi. Birkaç senede kadınların varlığı Tunus kamusal alanında karakteristik bir özellik olarak belirdi.

Kurumsal Hayatta Kadınlar:

Kendi kurumlarının oluşmasına paralel olarak 80'li yılların başından beri kadınlar daha geniş çaptaki organizasyonlarda seslerini duyurmayı başardılar.

Yüksek öğrenim sendikasına bağlı olan kadınlar 1982'den itibaren UGTT'ye bağlı olarak İşçi Kadınların Durumlarıyla İlgili Çalışma Komisyonu'nu kurmaya karar verdiler. Kontrolünün iktidarca ele alınması nedeniyle 1985'te kapanan UGTT, reform yapılarak Sendikal Formasyon ve İşçi Çalışmaları bürosuna bağlandı. Komisyon, birinci oluşumuna göre daha az entelektüel kadınların çalışma haklarının bilincine varmalarını sağlamayı, kadın çalışanların sendikalara girmelerini desteklemeyi ve de sendikacıların kadın çalışanların özel problemlerine karşı duyarlı olmalarını sağlamayı hedefledi. Aynı zamanda kadın işçilere uygulanan tüm ayrımcılık biçimlerini kaldırmayı ve de iş kanunu alanında kadınlarla ilgili bilgileri toplamayı işlevlerinden saydı.

1985 yılında İnsan Hakları Savunma Tunuslular Ligi, militan kadınlarının baskısı altında Kadın Hakları Savunma Komisyonu'nu kurdu. Komisyon 1985'te Tunus toplumunun en muhafazakâr kesimince saldırıya uğrayan Lig'in statüsünün redaksiyonunda gözardı edilemeyecek bir etkide bulundu. Son senelerde Lig, kadın haklarının ve ifade özgürlüklerinin korunması için tavır aldı. 1988'den beri, komisyon etkinliğinin gittikçe kısıtlandığı görüldü. İktidar tarafından Lig'in etkinlikleri frenlenmeye başlanmıştı.

Uluslararası Tunuslular Bölümü de 1989 yılında, amacı organizasyonun prensiplerini Tunuslu kadın topluluklarına yaymak ve kadın haklarını savunmaya yönelik kampanyalar düzenlemek olan Kadınlar Komisyonu'nu oluşturdu. Merkezi Tunus'ta bulunan İnsan Hakları Arap Enstitüsü nihayet, kadın haklarının hayata geçmesi için bir eylem planı hazırlamak üzere bir kadın komisyonu kurdu. Aynı zamanda Arap kadınlarının hakları üzerine belgeler ve Arap dünyasında kadınların durumuyla ilgili kitaplar serisi yayımlama amacını taşıyordu.

Böylece, insan haklarıyla ilgilenen Tunus organizasyonlarının tümü kadınların baskısıyla, düşüncelerine ve taleplerine kadın hakları sorunsalını eklemek durumunda kaldı. Fakat bu organizasyonlar son senelerde bağımsız kuruluşların varlığına gittikçe daha az hoşgörü gösteren bir iktidarın baskısıyla günden güne zayıfladı. Kadınlık durumu sorunsalı bu konuyu merkezine koyan kuruluşlarda dahi ikinci plana alındı.

80'li yılların sonundan beri, politik olmaktan öte profesyonel çalışan 10 kadar organizasyon, kadınların kamusal alandaki varlığını güçlendiriyor.

1990`da kurulan, Kadın Fabrika Şefleri Ulusal Odası (CNFCE) kadınların haklarını ve çıkarlarını savunmak, fabrika kurmak isteyen kadınları desteklemek, kadın girişimcilerin sendikalaşması için uğraşmak istiyordu. Odanın 300 kadın fabrika şefi üyesi vardı. Yine 1990`da kurulmuş Tunus Kadın Girişimcileri Destekleme Topluluğu`nun kendine biçtiği amaçlar arasında Tunus`ta kadınların ekonomik gelişmeye katılımını yükseltmek, az gelire sahip olanların`kredi almalarını kolaylaştırmak, fabrika yönetimi hakkında eğitim vermek bulunuyor.

1990`lardan beri varolan Kadın Tarımcılar Ulusal Federasyonu, kadın tarımcıların ihtiyaçlarıyla ilgili çalışmalar yapıyor, meslekleri ve sektörün ekonomik konjonktürü hakkında onlara bilgi vermeyi hedefliyor ve onlara teknik ve finansal destek sağlayarak yardım etmeyi amaçlıyor.

1990`dan beri, Mağrip ve Avrupa Kadın Dayanışma Topluluğu, kadınlar arası alışverişi geliştirmek, uğradıkları haksızlıkları kamuya duyurmak ve cinslerin gerçek eşitliğe ulaşmaları için çalışıyor. Topluluk şu an için 30 kadar kadından oluşuyor. 1992`de kurulan Annelerin Dünya Hareketi Tunus şubesi, benzer profesyonel topluluklar gibi iktidara çok yakın duruyor. Son birkaç yılda Lise Mezunu Kadınlar, Akıllı Kadınlar Grubu gibi birçok farklı organizasyonun oluştuğunu gözlüyoruz.

Bağımsız kadın hareketinin yükselmesi resmi organizasyonların dinamizm kazanmasını sağladı. Bazı noktalarda, UNFT bünyesindeki iktidar mücadelesi ağır bassa da 80`li yılların sonunda daha güçlüydü. 60`lı 70`li altın yılların gücünün kaybolmasının baskısı, feminist organizasyonlar arasındaki çekişme, İslam`ın yükselişi olarak belirlenebilecek bu üçlü baskı sonucu UNFT son yıllarda yeni talepler formüle etti: Kopenhag Konvansiyonu`nda Tunus Devleti`nin koyduğu çekincelerin kaldırılması, 8 Mart`ın Uluslararası Dünya Kadın Günü olarak tanınması gibi. Bununla beraber, Tunus`ta bir tabu olmaktan çıkan kadınlara uygulanan şiddete karşı gösterilen ilgi arttı. ATFD`nin birincili kadın düşmanlığına karşı mücadele etmek olduğu için UNFT`nin yerel merkezleri bu tip şiddete maruz kalmış kadınları oraya gönderiyordu.

En sonunda kadınlar, kanunların yapılmasında temel kaynak olarak dini kurumlara koşmayı ilk eleştirenler oldu. Patriyarkal kurumların savunucuları şöyle bir söylem geliştirdiler: Mağrip`in sosyal ve siyasal yapısını oluşturan yazılı ve yazılı olmayan kuralların`radikal bir şekilde yeniden okunması talebi.

Kendi spesifik haklarını savunurken, Mağrip`li kadınlar demokrasi için mücadele alanını genişlettiler. Cinslerin eşitliğini talep etmeleri muhalefet güçlerince arzu edilen demokrasi biçimine ilişkin sorunları açıkça ortaya koyuyordu. İktidardaki otoritenin baskısına karşı mücadele vermek söz konusu

olduğunda ön safhalara geçmeye çekinmiyorlardı. Böylece iktidar tarafından onlara uygulanan her tür engelleme ve baskıya karşı, 150'ye yakın Tunuslu kadın 1994 yılında kamusal özgürlükleriyle ilgili bir anlaşma imzaladılar ve kamusal hayatın demokratikleşmesiyle kendi durumlarının iyileşmesi arasındaki bağı altını çizdiler.

Bu yüzyılın sonunda Mağrip'te, kadınların politik hayata katılımları, en önemli olaylardan birini oluşturdu.